

MAGYAR IDENTITÁS AUSZTRIÁBAN

Cserján Károly

SZISZTEMATIKUS KUTATÁS A MAGYAR NÉPCSOPORT KERETÉBEN

Az Osztrák Kancellári Hivatal népcsoport-támogatása segítségével 1994 óta folyik kutatás *Az ausztriai magyarok identitáskérdései* címmel. Néhány pilótavizsgálat után az 1991-es népszámlálás nyelvhasználatra vonatkozó adatainak speciális kiértékelésére, majd pedig tízezer magyar nevű személy levélbeli megkérdezésére került sor. A további vizsgálatok célját az empirikus tanulmányok eredményeinek kiszélesítése és elmélyítése képezte. A mélyinterjú módszerével új, részletes és pontosan behatárolt eredményeket, illetve ismereteket nyújt majd a kutatás a magyar népcsoport tevékenységeinek következetes irányítása és tervezése érdekében. Az interjú témáját az interjúalannal levélben közöltük. Először egy narratív beszámolót kértünk, azonban ha az adatközlő a meghatározott témákkal nem foglalkozott, a kutatónak kellett a beszélgetést célzottan irányítania. Az interjú az egyéni identitás alapvető elemeire összpontosított. Lényeges szempontok voltak még emellett a népcsoport életére és jövőbeli fejlődésére vonatkozó vélemények, valamint a fennálló magyar egyesületek munkájának és feladatainak megítélése, illetve javaslatok és követelmények a népcsoport tényleges integrációja érdekében. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a vélemények, felismerések és követelmények a magyar népcsoport tagjainak önreflexióit, és semmi esetre sem bizonyos intézmények, tudósok vagy irodalmárok nézeteit képviselik.

Az interjú hangfelvételének leírt anyaga kb. ezer oldalt tesz ki. Az alábbiakban közel hatvan interjú anyagának eredményeit ismertetjük. Ezek fele-fele arányban Bécsben és Bécs környékén, illetve Burgenlandban készültek. Az interjúalanyok – egy aránylag kis kontrollcsoporttól eltekintve – magyar származású és a magyar nyelvet hétköznapi nyelvként beszélő osztrák állampolgárok voltak. A megkérdezés tehát a magyar népcsoport két legfontosabb lakóterületén történt: a burgenlandi őslakosság és a Bécsben, illetve Bécs környékén élő, különböző időszakokban bevándorolt magyar népesség körében. A második, harmadik és későbbi generációk képviselőit egy speciális eljárás alapján vontuk be a kutatásba. A kontrollcsoport már hosszabb ideje Ausztriában élő magyar állampolgárokból állt. A kutatás feltárja azokat az álláspontokat és nézeteket, amelyeket a népcsoport meghatározó egységeihez tartozó személyek képviselnek az identitás szerkezetéről és alkotóelemeiről, az életkörülményekről, a népcsoport fejlődési folyamatairól, érintve a történelmi események hatásaira vonatkozó értékítéleteket, a népcsoportok állami támogatását, az egyesületek szervezési színvonalát és programját, továbbá ajánlatokat és

követelményeket. Az általánosan vagy csupán egyes csoportokban kialakult nézeteken kívül léteznek még messzemenően individuális, eredeti, illetve sajátos felfogások.

Az eredmények több vonatkozásban rendkívül jelentősek. Jelzik a magyar népcsoport félreérthetetlen életjeleit, és kifejezik igényüket arra, hogy nagyszámú és minőségi értelemben megfelelő képzési intézmények álljanak rendelkezésre a magyar nyelv elsajátításához. Határozott kívánság fogalmazódik meg az egész népcsoportot átfogó információs és kommunikációs rendszer kiépítésére és fenntartására, továbbá a személyi, technikai és térbeli kapacitás kiépítésére és biztosítására, amely az egyesületek és érdekképviseltek részére az elengedhetetlen infrastruktúrát képezi.

E kutatás kivitelezésére támogatást nyújtott a magyar népcsoport szaktanácsa, valamint az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége. A kutatás elvégzését a Kancellária Hivatal Népcsoport-támogatási programja tette lehetővé. A kutatás intézményi alapját a Magyar Egyházszociológiai Intézet bécsi részlege képezi, amely a jogi, finansziális és kivitelezési eszközöket biztosította. A kutatás kivitelezéséhez olyan sok személy és intézmény nyújtott segítséget, hogy megnevezésük e rövid áttekintés keretében nem lehetséges.

LÉNYEGES BEFOLYÁST GYAKORLÓ TÉNYEZŐK

Sok bizonyíték van arra, hogy az interjúalanyok jó része az identitásra vonatkozó kérdésekkel mélyre menően foglalkozott. Az embert elsodorják az áramlatok, amennyiben nincs azzal tisztában, hogy ki ő, mit akar, honnan jön, hová megy. Ebben az értelemben az identitásnak sokféle formája létezik az aktuális nyelvhasználatban és a tudományos munkák keretében: „cégidentitás”, „márkaidentitás”, „etnikus”, „kulturális”, „nemzeti identitás”, amelyek megjelölik azt az ösztársadalmat, amelyhez az egyén tartozik, és amelynek vizsgálata egyben a jelen tanulmány központi célját képezi. A nemzeti identitás jelenti a gyökereket, a származást, a „hátteret”, vagyis összefoglalóan a nemzeti hovatartozást, amely „örökségként” is felfogható. Egy korábbi identitásvizsgálat kérdőívében szerepelt a „Mit jelent Önnek magyarnak lenni?” kérdés. A megkérdezettek válaszként nem jelölték meg kizárólag negatívan átélt nemzeti identitást. Egyesek számára a nemzeti identitás indifferens, szerintük *fontosabb embernek, mint magyarnak lenni.**

Identitásukat legtöbbször természetes adottságnak tekintik, amelybe beleszülettek; az identitás ezek szerint származásra vonatkozó kérdést jelent. Ebbe a csoportba tartoznak azon válaszadók, akik magyar identitásukat hovatartozásuk – nevezetesen a közös anyanyelv, kultúra, történelem és a magyar nemzetre vonatkozó nevelés – következményének tekintik. A magyar és az osztrák identitás összehasonlítása esetén egy alapvető különbség mutatkozik.

* A szó szerinti idézetek dőlt betűvel íródtak.

Az osztrákok identitása pragmatikus, a magyaroké történelmi, emocionális természetű. Ezt az osztrák államfő, Thomas Klestil világosan kifejezésre juttatta: *Mi, osztrákok egy akaratból fennálló nemzet vagyunk, tehát nem a közös nyelv, nem a közös kultúra és származás, ami az osztrák tudatunkat alkotja, hanem egyedül a közösség akarása* (1997). Ezt fontos tudatosítani, mert a történelmi vonatkozású magyar identitás és az osztrák, akaratból, racionalitásból alkotott identitás között semmiféle verseny nincs.

A vizsgálat olyan tényezőket tárt fel, amelyek az identitás kialakulását jelentősen befolyásolják. Lényeges elemet képeznek a honfitársakkal fennálló interakciók mind Ausztriában, mind Magyarországon. Annál erősebbek a magyar identitást fenntartó impulzusok, minél intenzívebbek az interakciók. A kölcsönhatás ebben az esetben két irányban történik; amennyiben az identitás magas fokú, úgy bizonyára több energia szükséges a szülőhazához fűződő kapcsolatok fenntartására. E tényezők hatása a rendszerváltás után kiszélesedett, mert Magyarországon sok osztrák állampolgár új foglalkozási lehetőségeket talált, és üzleti kapcsolatokat alakított ki. Ez a jelenség az eredmények alapján meglepően széles körben és magas intenzitással jut kifejezésre. Az identitás terén egy új reneszánsz körvonalai mutatkoznak, ugyanis a magyar nyelv használatának és a magyar kultúrában való részesedésnek a jelentősége lényegesen megnőtt. Fontos mozzanat a nyelvi szempontból homogén, illetve a vegyes házasságok aránya. A magyar nyelvű családok természetesen szorosabban kötődnek az anyaországhoz.

A mélyinterjúk során nagyon sok emocionális, humánus mentalitással és világnézettel kapcsolatos elem került napvilágra. Egy erre vonatkozó példa a humánus beállítottságból eredő megközelítést érzékelteti: *Magyarnak lenni és osztráknak lenni emberséget jelent*. Egy másik példa azt az álláspontot fejezi ki, hogy az európai identitás fontosabb, mint a magyar, illetve az osztrák. Egy csoport kifejezetten a magyar identitásról tesz vallomást. E csoport idősebb tagjai úgy nyilatkoznak, hogy azok a személyek, akik Magyarországon születtek és nőttek fel, a magyar érzésvilágot az anyatejjel szívták magukba, és soha nem fognak másképp érezni vagy gondolkodni. Példa erre a következő mondat: *Én félig osztrák és teljesen magyar vagyok*.

Az eredmények arra utalnak, hogy az ausztriai magyarokat alapjában véve „kettős mentalitás” jellemzi. Különböző tárgyú nyilatkozatok tanúskodnak a kettős hovatartozás érzelmi világáról: *Egy gyökér; két törzs; fizikailag ide tartozom (Ausztria), lelkiileg viszont amoda (Magyarország)*. Az osztrák identitás különböző értelmezésben a hálaérzettel függ össze. E tényezőnek van az osztrák identitásban talán a legfontosabb szerepe, *mert azt, amit a magyarok Ausztriában elértek, nem Magyarországnak, hanem Ausztriának lehet köszönni*.

A tanulmány alapvető hipotézise, hogy az identitás két vagy több nemzethez és különböző más tényezőhöz való kötődésből tevődik össze. A cél empirikus leletek feltárása az ausztriai magyarok „kettős”, illetve sokrétű kötődésére vonatkozóan. Az identitás folyamatot jelent, amelyben állandó változások következnek be. A kutatás eredményei arra az időpontra vonatkoznak, amikor a mélyinterjúk elkészültek, vagyis a 2001-es és 2002-es évre.

Az identitás tényezőjeként szerepelnek azonkívül a lokális és regionális kötődések, így a táj karakterisztikus jellemzői, a falvak, a városok és a szülőföld történelme, elsősorban a burgenlandi magyar lakosság részére. Magyarország közeli csatlakozása az Európai Unióhoz számos ausztriai magyar számára pozitív befolyást gyakorol a jövő optimista megítélésére és értelmezésére vonatkozóan. Kedvező tendenciákra utal az a felfogás is, *hogy a magyar életvitel európai értékek átvételét, transzformációját és a magyar körülményekre való alkalmazását jelenti.*

Az interjúalanyok általános, karakterisztikus álláspontja az, hogy tartózkodnak a nemzeti túlértékeléstől, a magyar néphez való tartozás felértékelésétől és az általában magyarkodásnak nevezett akcióktól: *Amennyiben valaki nagyon nagy mértékben magyar akar lenni, akkor menjen haza.*

A MAGYAR IDENTITÁS ÖSSZETEVŐI

Az identitástudat kialakulásának alapeleme az a mély meggyőződés, mely szerint a magyar nép Európában már réges-régen gyökeret vert, és Magyarország teljes mértékig az európai országokhoz tartozik.

A magyar irodalom és különösen a költészet kiemelkedő befolyást gyakorol az ausztriai magyarok identitásának kialakulására. Az interjúalanyok által megnevezett magyar írók száma ennek ellenére nem túlzottan magas: nagyrészt a 19. századbeli klasszikus magyar irodalom és a 20. század elismert költői. Gyakran megnevezik azokat a szerzőket is, akik osztrák–magyar vonatkozású témákkal foglalkoznak, és így elsősorban az ausztriai magyarok érdeklődését keltik fel. A költészet mellett a zenének is tiszteletre méltó szerepet tulajdonítanak az identitás kialakulásának folyamatában. A mélyinterjúk többségében Bartók- és Kodály-népdalokra vonatkozó művekre utalnak a beszélgetőpartnerek. Rendkívüli jelentősége van e téren a zeneszerzők nemzetközi elismertségének is. A magyar zene terén a népzene áll az első helyen, a cigányzene és a magyar nóták egyértelműen ezek után következnek. A magyar zenének nemcsak az identitás kialakulásában van vezető szerepe, hanem a magyarok és osztrákok között fennálló interakciókban is. Ezzel szemben a táncra vonatkozóan megoszlanak a vélemények. Bizonyos csoportok jelentéktelennek tartják, mások részéről viszont különösen a néptánc a zenével egyenértékű. Különös jelentőségük van az anyaország tendenciáinak – a táncban fennálló divatnak, a tánckutatásnak és nem utolsósorban a tradicionális táncház-mozgalom megjelenésének és továbbfejlődésének. A tánc emocionális jelentősége a zenével fokozódik, miközben a tánc – különösen külföldön – tudatosan vagy a nélkül a nemzetiséget fejezi ki.

Az 1989-ben Magyarországon történt rendszerváltás elsősorban az ott dolgozó ausztriai magyarok identitását befolyásolta. Erre vonatkozóan jó példa a sokféle foglalkozási és gazdasági téren fennálló interakció Magyarország és Burgenland között. Bizonyos szerepük van ezenkívül a konjunkturális változásoknak, a munkavállalási lehetőségeknek, az Ausztriában uralkodó politikai életnek stb.

Interjúalanyaink az identitás magyar elemeiről részletesebben és nagyobb terjedelemben válaszoltak, mint az osztrák tényezőkről. A megkérdezettek Ausztria történetéről alig beszéltek, míg a magyar történelem sok esetben az identitás kiemelkedő tényezőjét képezte. Ez a tény – hogy a magyar történelem ilyen fontos szerepet játszik az identitásképzésben – arra is visszavezethető, hogy a népi demokrácia hivatalos történetírása a magyar öntudat visszafejlődését eredményezte. A nemzetköziség hangsúlyozása, valamint a folyamatos utalások Magyarország második világháborúban betöltött szerepére még a többi szocialista országhoz viszonyítva is túlzott volt. Így a magyar öntudat ápolása és fenntartása az emigráció, illetve különösképpen intézményei számára a legfontosabb feladatot jelentette. A legtöbb külföldön élő magyar ezekkel a feladatokkal – tudatosan vagy a nélkül – identifikaálta magát.

A MAGYAROK RACIONÁLIS MEGFONTOLÁSOK ALAPJÁN ÉRZIK MAGUKAT OSZTRÁKOKNAK

A magyar identitás még gyermekkorban emocionálisan jön létre, míg az osztrák identitás mint hovatartozási érzés később, racionális alapokon alakul ki. Az osztrák identitás pragmatikus jellege a válaszokban is kifejezésre jut, különösen a magas életszínvonalra és az osztrák gazdaság fejlettségére való utalásokban. Osztráknak lenni egyet jelent az egzisztenciával.

A válaszokban számos utalást találtunk Ausztria tájegységeire és műemlékeinek szépségére, valamint az ebből eredő, az identitásra gyakorolt befolyására. Amikor ilyen vonatkozású témákról van szó, akkor gyakran sor kerül összehasonlításokra, illetve magyar példák ismertetésére. Ezekben az esetekben interjúalanyaink általában Ausztriát részesítik előnyben.

Meglepő, hogy a világszerte ismert és kiemelkedő bécsi zenei kultúrát csak aránylag kevés esetben említették a kötődést befolyásoló tényezőként. Ez elsősorban a magyar zenével kapcsolatos véleményekkel áll feltűnő ellentétben. Hasonló az eset az irodalom terén is: az osztrák irodalomra való utalás ritka, gyakoribb a német nyelvű klasszikusok, így Goethe és Schiller megnevezése. Az osztrák történelem még kevésbé tekinthető olyan tényezőnek, amely magyar interjúalanyaink Ausztriához való kötődését szorosabbra fűzte volna.

A szimbólumok is egész ritkán képviselnek konkrét kötődési tényezőt. Ahol viszont előfordulnak, ott bizonyos szilárd alapot, köteléket képeznek, mint például némelyik burgenlandi interjúalany esetében. Erkölcsi állásfoglalással lehet megközelíteni azt a kérdést, hogy mit jelent osztráknak lenni. Aránylag elég kevés az olyan ausztriai magyar, aki osztrák mivoltára büszke, annál magasabb viszont azoknak a száma, akik őszinte és nyílt szolidaritást fejeznek ki az osztrák állammal és intézményeivel.

Egyik interjúalany – aki semmiképpen sem vállalja fel az osztrák identitást, de magyarnak sem érzi magát – saját, egyéni helyzetét, Ausztriához való tartozását az évtizedeken át munkahelyén betöltött hatáskörével indokolja.

KETTŐS IDENTITÁS

Egy csoport már a legelején „kettős identitást” („*doppelte Identität*”) jelzett, illetve egy olyan identitásmodellt mutatott be, amelyben a magyar és az osztrák tényezők egyenrangúan szerepeltek. Interjúalanyaink ezt az álláspontot részleteiben is ismertették. A kettős identitásra vonatkozóan nem talákoztunk sem kritikus, sem tartózkodó állásfoglalással. Ebben az esetben nyilvánvalóan az identitás olyan formájáról van szó, amely egy bizonyos értékítéletet juttat kifejezésre:

A kérdésre, hogy én inkább magyar, mint osztrák, vagy pedig inkább osztrák, mint magyar vagyok, nem tudok ilyen kihegyezett választ adni. Az én gyermekkori identitásom magyar; mint felnőtt osztrák asszony vagyok, aki egyben magyar származására is nagyon büszke. Az én identitásom egyértelműen kettős, amely párhuzamosan halad. Véleményem szerint a tolerancia a kettős identitás hatására olyan mértékben növekedik, hogy az ember sokkal könnyebben képes lesz másokat elismerni. Mondjuk azt, hogy két kultúra több, mint egy kultúra. Két mentalitás több, mint egy mentalitás. A látókör lényegesen kibővül, minek folytán a különbség még kisebbé válik, mint az, ami kulturális szempontból ez idő szerint Ausztria és Magyarország között fennáll; szerintem alig lehet egy kisebb mentalitásbeli különbséget elképzelni, mint az, ami Magyarország és Ausztria között fennáll.

A kettős identitás ismérvei közé tartozik mindkét nyelv magas színvonalú ismerete és a Magyarországgal való rendszeres kapcsolatok fenntartása.

A kettős identitásnak érzelmi elemeivel is talákoztunk, főleg azokban az esetekben, ahol az anya német nyelvű osztrák, az apa pedig magyar.

Burgenlandban is érzelmi és etnikus elemek jellemzik a kettős identitást. Egyik interjúalany Burgenlandban nőtt fel, egész életét ott is töltötte, és így elsajátíthatta a burgenlandiak mentalitását és gondolkodásmódját. Azt lehet mondani, hogy *egy testben két lélek lakik... Amennyiben az ember egy osztrák–magyar futballmeccset lát, melyiknek szurkoljon az ember? Vagy mindkettőnek, vagy egyiknek sem. Mi viszont mindkettővel boldogok vagyunk, és mindegy, hogy az osztrákok vagy a magyarok győznek. Én nem tudom kimondani, hogy én csak osztrák, de azt sem, hogy csak magyar vagyok... Így testileg ide, lelkiileg oda tartozom.*

AZ IDENTITÁS INDIVIDUÁLIS FORMÁI ÉS TÉNYEZŐI

Az identitás individuális formáiról viszonylag nagy kiterjedésű anyag gyűlt össze. Általában tudatos, helyenként élesen kifejezett szerkezetekről van szó, melyek nagyrészt konstruktív, illetve semleges, esetenként azonban kritikus és tartózkodó álláspontot képviselnek.

Egyik interjúalany, aki Bécsben él, gyermekeit és családját osztráknak tartja, de felteszi a kérdést, hogy mivel ő nem Ausztriában nőtt fel, lehet-e egyálta-

lán osztrák identitása is úgy, ahogy az a magyar vonatkozásban fennáll. Tény az, hogy családja németül beszél, családtagjainak anyanyelve is a német. A kulturális identitás ténye is fennáll, viszont kérdéses, hogy egy osztrák vagy egy német vonatkozás mérvadó-e. Ez a gondolatmenet kiemelkedő bizonyíték arra, hogy a nyelv az identitás kialakulásának egyik alapvető feltételét képezi!

Egy másik interjúalany esetében nem lehetett osztrák önazonosságot meghatározni, mivel a francia identitás lehetősége is fennállt, és ő osztrákként az angol nyelvterületen is otthonosan érezte magát. Több különböző nyelvterület megismerése alapján adott esetben nyilvánvalóan több megfelelő identitáselem képződik. Az interjúalany ugyanakkor utalt még arra a nyolc évre is, amit egy bencés gimnáziumban töltött, az ott elsajátított magas kultúrára és az ott kialakult baráti kapcsolatokra, amelyeket a mai napig ápol, és ezek mind-mind identitásának „individuais elemeit” képezik.

Egy másik interjúalany viszont túl fiatal volt ahhoz, hogy magyar identitása kifejlődhessen. *Ő ott érzi magát jól, ahol emberek élnek, akik őt megértik, és akiket ő meg tud érteni, függetlenül attól, hogy ez hol történik.* Az ő kötődései sem Magyarországhoz, sem Ausztriához, hanem okos emberekhez fűződnek. Hasonló álláspontot képvisel az a másik válaszadó, aki nem hisz abban, hogy egyik nemzet magasabb értéket képviselne a másikkal. Nem kívánja az osztrákokat misztifikálni, és az a véleménye, hogy ők *teljesen reális alapon nézve, egy szeretetre méltó népet alkotnak.* Ugyanakkor nem nyilatkozik elmarasztalóan sem a románokról, sem a bolgárokról. Ő kezdettől fogva világpolgárnak tekint magát. A katolikus egyház tagja, amely nemzetközi. Számos interjúalany európainak érzi magát: *ilyen kérdésekre általában azt mondom, hogy én európainak érzem magam. Én osztrák állampolgár vagyok, akinek identitása magyar. Ezzel a képlettel jól tudtam élni.* Az unokák önazonossága már ma is Európa irányában fejlődik. Különböző nyelvű házastársak családi élete, a gyakori külföldön végzett munka szintén növelik az Európához való kötődéseket.

Első helyre sorolnám azt, hogy magyar elődeim vannak. Ez egy kimagasló elem. Hozzá kell még fűznöm, hogy az én identitásom háromrészi. A feleségem német, mi egy osztrák kultúrkörben élünk, horvát barátokkal.

Esetenként a zene is identitást képező tényező: *szeretném a magyar identitásra vonatkozó nézeteimet zenei vonatkozásban kifejteni... Ez nemcsak a népzeneből merített témákra vonatkozik, hanem arra is, hogy sikerült egy stílust kifejleszteni, ami engem messzemenően elragad.* Mások Vivaldit, Chopint, Mahlert szeretik, számomra Liszt áll az első helyen.

Több válaszban jelölték meg a család vonzerejét mint identitásképző elemet. Így egy nyaralóház is nyújthat arra lehetőséget, hogy valamely család a világon szétszórta élő valamennyi tagja rendszeresen találkozhasson. A nagy-család óriási erőforrást jelent az összetartás szempontjából.

A felsoroltakon kívül még rendkívül sok egyéni elem befolyásolja az identitás szerkezetét: *én sokat foglalkozom történelemmel, természetesen elsősorban az osztrákkal, és engem különösképpen a Monarchia érdekel; apám félmagyar*

volt, és én egy „színmagyarhoz” mentem feleségül. Tudományos munkáim témája az 1956-os magyar felkelés volt. Véleményem szerint rendkívül előnyös, hogy a megkérdés keretében az értékrend is vizsgálat tárgyát képezi; én ugyanis minden rendszerrel, illetve minden állammal identifikálni tudom magam, melyek értékrendszere az én egyéni elképzeléseimmel egyeztethető.

Az iskolában és a munkatársakkal eltöltött idő szintén lényeges, esetenként döntő befolyást gyakorol az identitás kialakulására.

Némely interjúalany véleménye szerint fennáll a lehetőség arra, hogy az asszimilációs folyamat következtében a kisebbségek feloszlanak. Milyen okok indokolják – a nevezett álláspont értelmében – egy idegen, magas életszínvonalon álló állam keretében bizonyos nemzeti kisebbségek fennállását? A kisebbség kulturális gyökerei valamilyen formában mindenképp beilleszkednek a többségi kultúrába. Az interkulturális társadalom alapját a kettős, illetve többszörös lojalitás képezi, minek megvalósítása nem egyszerű, mégis a legkedvezőbb alternatívát képezi.